ARKEOLOGISK UTREDNING BJÖRRÖDS INDUSTRIOMRÅDE

LANDVETTERS SOCKEN, HÄRRYDA KOMMUN, GÖTEBORGS OCH BOHUSLÄN

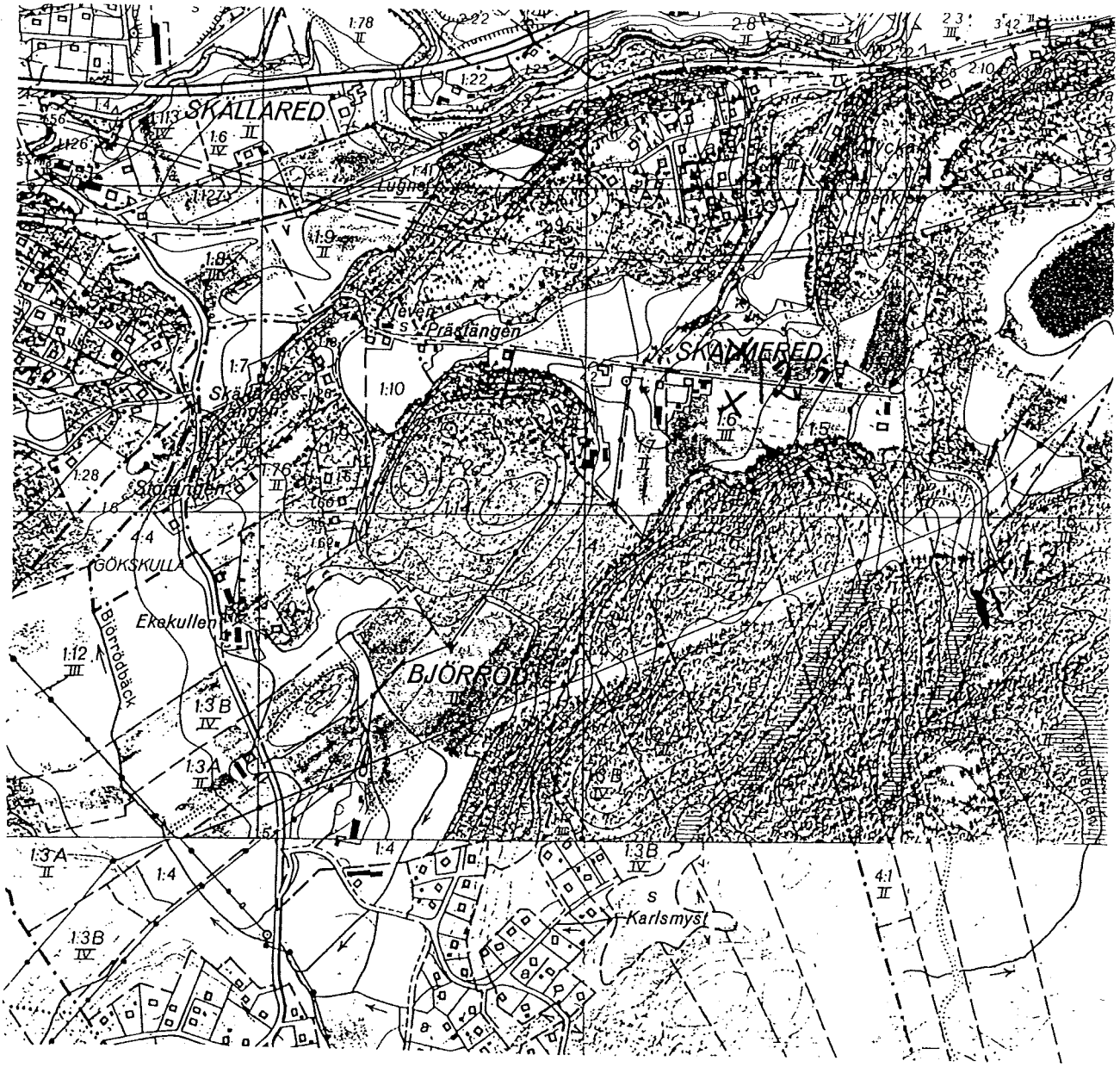

BOHUSLÄNS MUSEUM
1991
Roger Nyqvist
Lars Rydbom

INNEHÅLL

Inledning	1
Metod	1
Topografi och fornlämningsmiljö	2
Kulturlandskap	3
Bebyggelse	4
Sågen	5
Resultat	5
Förundersökningsområde 1	6
Sammanfattning	7
Referenslitteratur	8
Arkiv	8
Bilaga; Förundersökningsområde 1 Provgrops- och fyndlista	9

INLEDNING

Inför detaljplanläggning av Björröds industriområde i Landvetter sn, Härryda kn, Västergötland, Göteborgs och Bohuslän, utförde Bohusläns Museum en arkeologisk utredning. Arbetet utfördes av Roger Nyqvist och Lars Rydbom under månaderna augusti-september 1990.

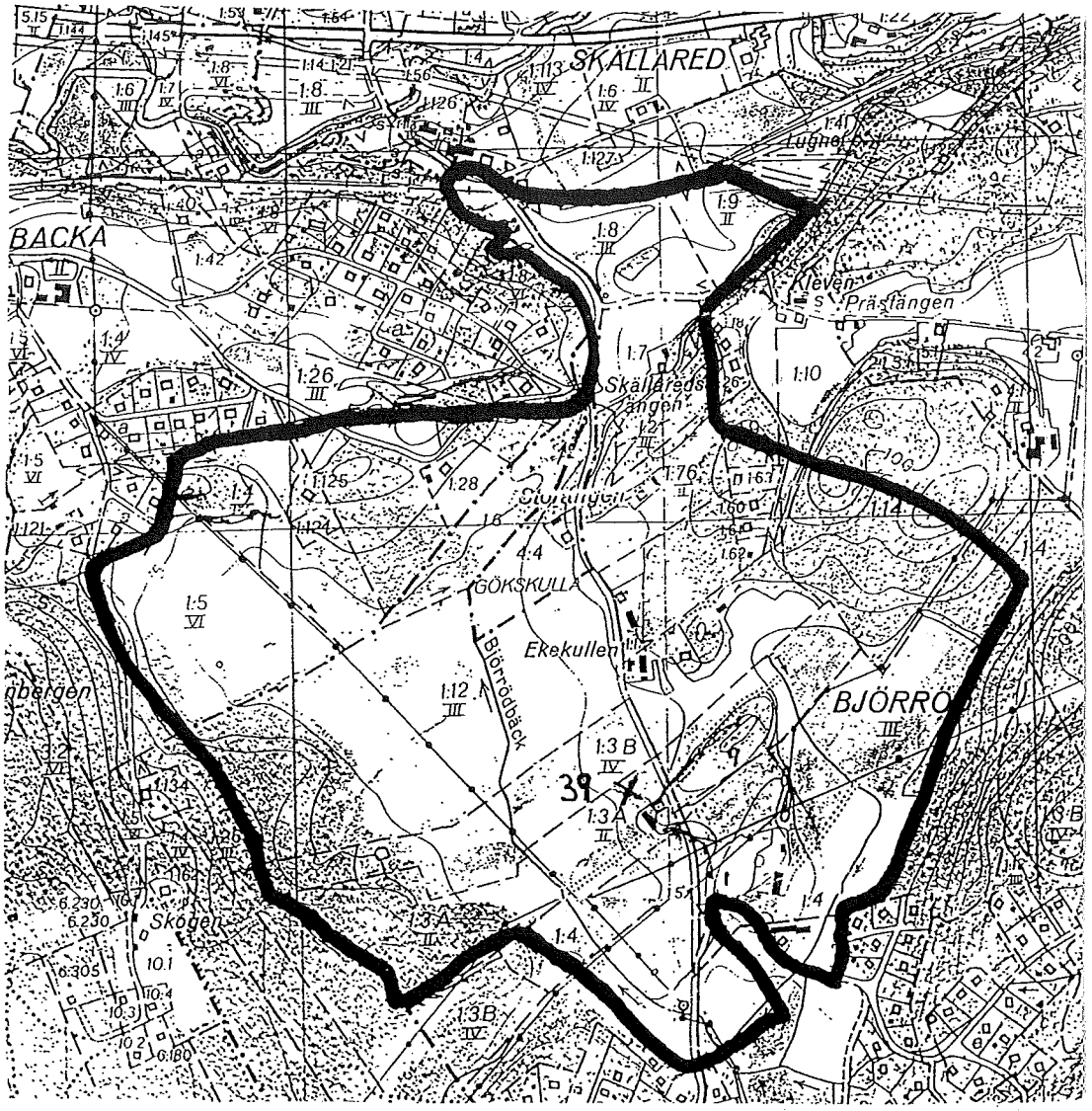

FIG 1. Utredningsområdet. Skala 1:10 000. Ek karta 7107 och 6197.

METOD

Arbetet bestod dels av arkivstudier på Bohusläns museum, Göteborg arkeologiska museum och Lantmäterieenheten i Göteborg, dels av en fältinventering.

Fältinventeringen innebar sökande efter indikationer på tidigare okända fornlämningar inom utredningsområdet. Beroende på att utredningsområdets mark inte odlas i dag, utan ligger som betes-, skogs- eller industrimark användes provgropstagning i sökandet.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Utredningsområdet ligger söder om den större öst-västliga Möndalsådalgången och består främst av lermarker i en nordsydlig dalgång som kan liknas vid en gryta. I denna gryta finns det två mindre bergshöjder som binds samman av en höjdrygg (se fig 1). Invid bergshöjderna och dalgångens högsta kanter finns det moränjordar.

Kunskapen om fornlämningarnas lägen är inte exakt eftersom rimligtvis inte all yta är kontrollerad av antingen intresserad allmänhet eller av antikvariska myndigheterna. Bohuslän har dock en god tradition vad gäller registrering av fornlämningar. Redan under sent 1800- och tidigt 1900-tal genomsöktes Bohuslän efter fornlämningar (den så kallade Gbg-inv) i samband med att man i Göteborg förberedde jubileumsutställningen av Göteborgs 300-årsdag 1923. Göteborg arkeologiska museum ansvarade för denna registrering.

Under början av 1970-talet fornminnesinventerades länet av Riksantikvarieämbetet, inför utgivningen av ekonomiska kartan. Vid detta tillfälle registrerades ett tiotal nummer inom socknen.

Fram till revideringen av den ekonomiska kartan 1989 var alltså fornlämningar mycket sparsamt förekommande i hela Landvetter sn. Det finns idag 78 registrerade nummer, varav ungefär hälften av dessa, 42 st, utgörs av fynd-/lösfynd-/boplats eller gravar, resten består av historiska lämningar som t ex bytomter.

Det föreligger dock vissa svårigheter att få fram uppgifter för dessa då kartorna inte är färdigställda efter den senaste kartrevideringen från 1989.

Bilden av socknens förhistoria är i grova drag ändå ganska tydlig. Fyndmaterialet som har påträffats är främst tecken på yngre stenåldersbosättningar (4 000 - 1 800 f Kr). Enstaka platser ger dock indicier på såväl äldre som yngre tidsåldrar genom de redskap från äldre stenåldern eller förekomst av härdar och skörbränd sten som har framkommit.

Det finns en registrerad hällkista, RAÄ nr 13 (kan dock vara en stenkista från en bortplöjd hög). Denna gravanläggning har undersökts. Den innehöll dock mycket lite fynd, vilket gör dateringen av graven svår. Förmodligen hör den här till yngsta stenåldern-äldsta bronsåldern dvs 2 200 - 1 000 f Kr. Dessutom finns det uppgifter om två borttagna domarringar, som tidmässigt kan hänföras till äldre järnålder, 500 f Kr - 600 e Kr.

De övriga platserna som har registrerats består främst av fyndplatser för redskap. Antalet redskap är litet på varje fyndplats. Man får en känsla av att detta är ett randområde under de olika förhistoriska perioderna och att det först under tidig medeltid som en kontinuerlig bebyggelse utvecklas.

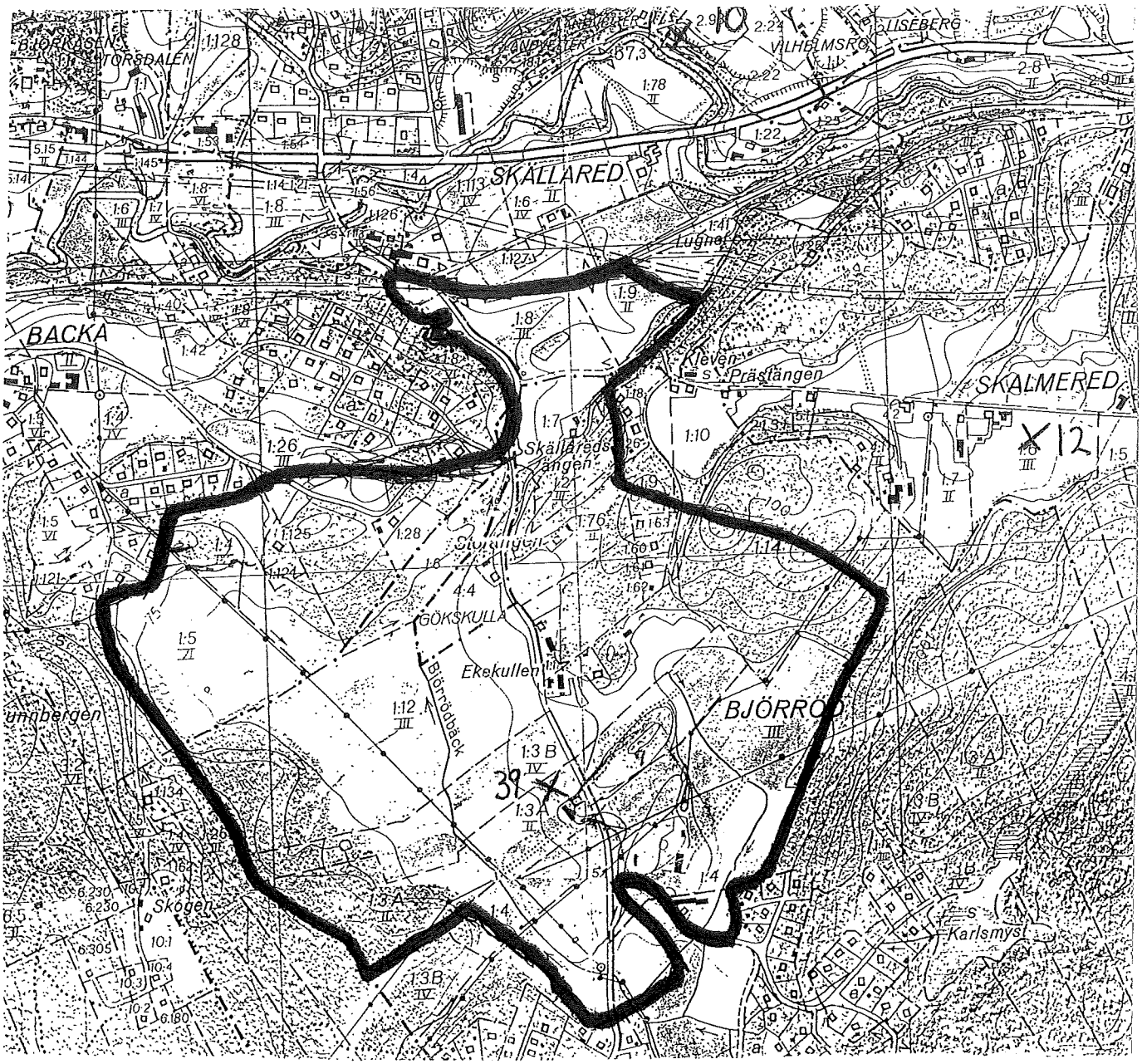

FIG 2. Fornlämningsmiljön enligt 1973 års inventering.
Gbg-inv fornlämning nr 18 har i samband med revideringen av den Ek kartan 1989 omdöpts till fornlämning nr 39.
Utdrag ur ek. karta 7107 och 6197.
Skala 1:10 000.

Inom utredningsområdet finns det endast en fyndplats registrerad (Raä nr 39). Här har man hittat en skafthålsyxa och en slipad tjocknackig flintmejsel (se fig 2).

KULTURLANDSKAPET

Det landskap vi ser kring Björröd idag är format under en lång tid. Den bild vi ser idag är till stora delar resultatet av den stora utvidgning av åkermarken på bekostnad av ängs- och hagmarken som genomfördes under 1800-talets senare del och under början av detta sekel.

Idag återstår näst intill inga av de hägnadsystem som finns redovisade på 1831 års karta. Istället är hägnaderna belägna utefter de fastighetsgränser som drogs upp i och med laga skiftet 1831 samt utmed den gräns mellan åker och skog som kom till vid åkermarkens utvidgning. Ett frågetecken gäller de gärdesgårdar som finns i skogsmarken i väster vilka möjligen kan vara äldre.

Skogen var i äldre tid den mark man lät kreaturen gå och beta under sommarmånaderna. Därigenom var det viktigt att hägna de marker som brukades för slåtter och odling från skogsmarken, dvs betesmarken. För att kunna driva boskapen mellan ladugård och skogsbete, skapade man en fägata.

Den väg som ledde genom den oskiftade byn var en del av fägatan och var omgärdad av stengärdesgårdar. Rester av fägatan och dess mynning i söder är alltjämt möjliga att urskilja mellan tomterna Björröd 1:5 och 1:133 (se fig 3).

BEBYGGELSE

Hemmanet Björröd omnämns för första gången i skriftliga källor i 1550 års jordebok, dock kan detta Björröd vara det "Biörnarids gerde" som omnämns såsom en tidigare kyrklig tomt i Skara stifts kyrkliga jordebok år 1540 (enligt Ortnamnen i Göteborg och Bohus län 1923). Kyrkan ägde eller hade den i besittning till det att självägande bönder någon gång före 1550 kom i besittning av gården. Den troliga tolkningen av detta blir att man säkert kan hänföra den till medeltiden (dvs tiden före 1500). Näst intill samtliga gårdar i Landvetter och Härryda socknar omnämns i denna jordabok från 1550. Hemmanet Björröd har, i likhet med samtliga hemman i Landvetter socken, varit skattegård, d v s ägts av självägande bönder. Tidpunkten när hemmanet tillkom kan vi med det kunskapsunderlag som finns endast härleda ur gårdsnamnet. Gårdsnamn på "-red" (röjning) anses allmänt indikera att platsen tagits i bruk för odling under senare delen av järnåldern och fram till mitten av medeltiden.

Namnet anses kunna härledas ur Björns röjning. Björn kan här vara namnet på en mansperson men möjligheten finns att även djuret åsyftas i namnet.

Hemmanet och dess ägor finns först utförligt redovisade i kartmaterial i den uppmätning som genomfördes inför laga skiftet år 1831. Vid denna tid låg hemmanets åkrar spridda på båda sidor utmed den gamla vägen mellan Landvetter och Eskilsby. Hemmanets bytomt var tätt bebyggd på kanten av en höjd i landskapet och bebyggelsen synes utlagd utan någon egentlig inbördes gruppering. På 1831 års karta framgår ej vilka hus som är boningshus och vilka som är ekonomi- byggnader (fig 3).

Vid laga skiftet gjordes en uppdelning av jorden i sammanhängande ägofigurer. Av hemmanets fyra delägare fick tre flytta ut från byplatsen. Dessa var Bengt Börjesson vilken erhöll

fastigheten Björröd 1:2, Jon Bengtsson vilken fick Björröd 1:3 samt Lars Gunnarsson som fick Björröd 1:4. Kvarboende på gamla bytomten blev Andreas Andersson som erhöll Björröd 1;5. Lantmätaren bedömde att Lars Gunnarsson och Bengt Börjesson hade de sämsta byggnaderna vilket motiverade beslutet att dessa skulle avflytta från bytomten. De båda hemmansägarna byggnader låg dessutom mitt i hus- klungan och en utflyttning av dessa skulle därmed främja en utglesning av bebyggelsen. I handlingarna kan man uttolka att Jon Bengtsson och Lars Gunnarsson valde att byta sina lotter sinsemellan och i slutändan kom även Jon Bengtsson att avflytta. Gårdarna förlades i en gles rad utmed vägen till Eskilsby.

Gården Björröd 1:3 anses ha tillhört de äldsta av de utflyttade gårdarna. Denna är dock riven och ersatt med vägverkets kontor och förråd. Björröd 1:2, den nordligaste gården, delades upp på flera hemmansdelar.

Av de idag existerande gårdarna i Björröd är Björröd 1:4 den äldsta. Manbyggnaden, vilken bör vara uppförd i direkt anslutning till laga skiftet och möjligen kan ha flyttats till nuvarande plats från sitt gamla läge på bytomten, är en framkammarstuga. Denna hustyp var relativt vanlig i socknen framtill 1800-talets mitt och finns alltjämt representerad på flera håll. Bostadshuset på Björröd 1:4 är såväl interiört som exteriört välbevarat. Bland annat finns här grönglaserade kakelugnar av sekelskiftestyp på båda våningarna och vindskivorna är vackert sågade. Tillsammans med ekonomibyggnader och den gärdesgårdskantade uppfarten utgör Björröd 1:4 en värdefull miljö (fig 4).

SÅGEN

Enligt domboken från 1797 finns det belagt att åborna i Björröd hade en enbladig såg uti Skällebäcken, som endast kunde brukas när det var rikligt vattenflöde i bäcken. På kartan från 1831 finns två byggnader redovisade, ett på var sida om bäcken, beägna några hundra meter från byplatsen. Sannolikt har dessa varit knutna till sågdriften vid ån. Grunderna efter byggnaderna är fortfarande möjliga att urskilja och över ån finns en stor stenhäll utlagd, vilken sannolikt bör ha någon anknytning till en tidigare såg (se fig 3).

RESULTAT

Provgroparna gav endast positivt resultat inom ett område. Inom de övriga ytorna framkom inga fynd som kan tolkas som indicier på fornlämningar. Här nedan redovisas endast de provgropar med fynd, dvs lika med förundersökningsområde 1.

FÖRUNDERSÖKNINGSOMRÅDE 1

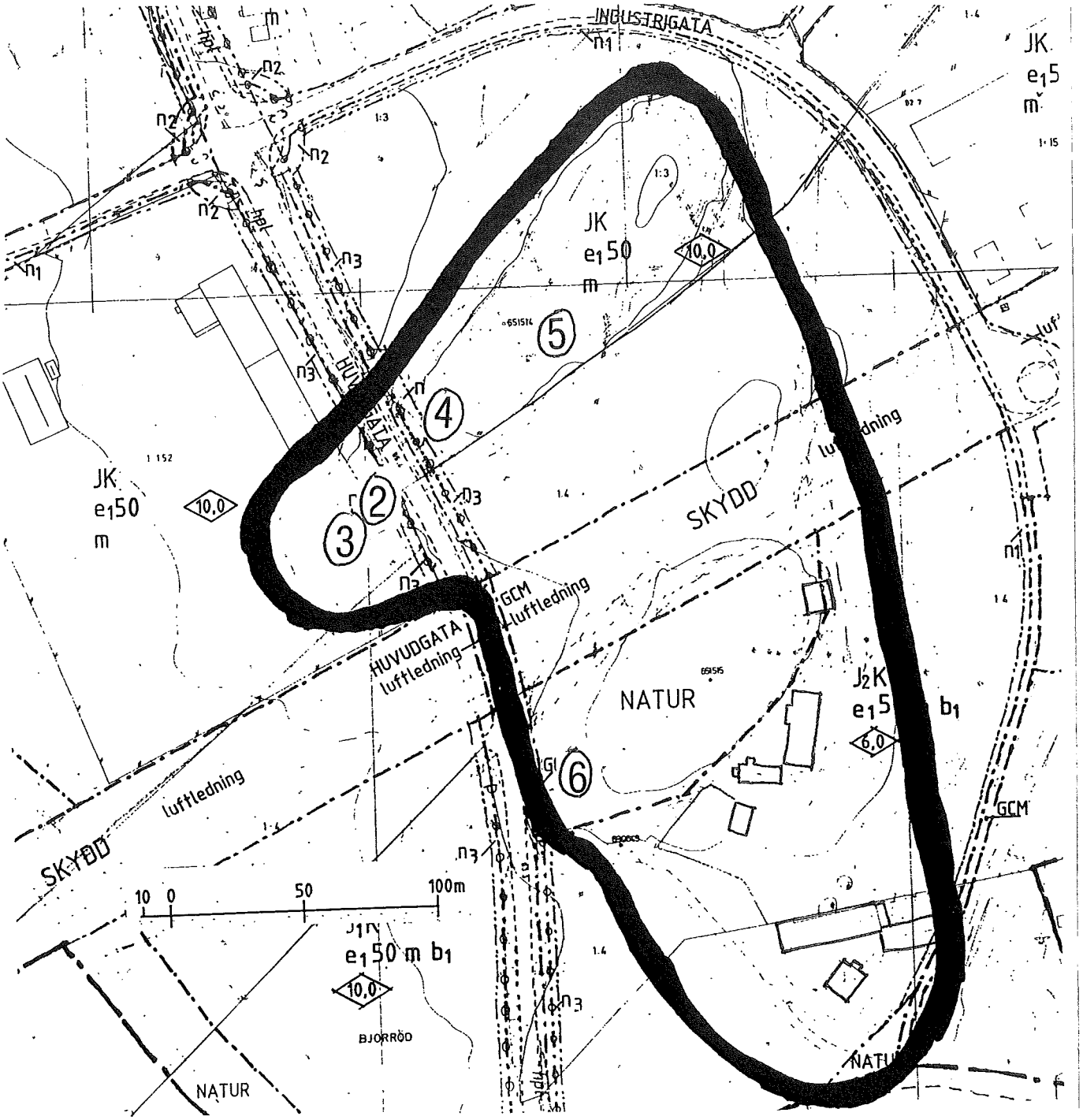

FIG 4. Utdrag ur förminskad plankarta med förundersöknings- område 1 markerat samt provgropar med fynd.

Inom området gav provgroparna 2-6 fynd av bl a slagen flinta. Fynden gjordes vid den kända fyndplatsen RAÄ nr 39. Läget är topo- grafiskt intressant ur förhistoriskt perspektiv. I södra delen av området finns, enligt 1831 års karta, Björröds bytomt. Som tidigare nämnts har byn anor åtminstone ner till 1550, vilket gör att man kan misstänka en vikinga-/medeltida by inom området. Inom den äldre bytomten har inga provgropar tagits, eftersom kartkontroll är tillräcklig på denna nivå av undersökning.
Det finns i övrigt inga tecken på förhistoriska lämningar, dock finns det odlingsrösen som följd av marken uppodling under 1800-talet.

SAMMANFATTNING

Det nu framtagna området innehåller indicier på en förhistorisk boplats och en by med anor från 1550 och eventuellt ner till övergången vikinga-/medeltid (dvs kring 1 000 e Kr). Intressant är att dessa båda typer av lämningar ligger så tätt inpå varandra, för det understryker att ett bra boplatsläge återanvänds under olika tidsperioder. Det går inte att bestämma den förhistoriska boplatsens ålder. Den kan vara från yngre stenålder fram till slutet av järnålder. Det går inte att ange boplatsens utbredning närmare än med detta område. Vägverkets platskontor ligger med säkerhet på en del av boplatsytan och därmed kan vi aldrig få vetskap om boplatsens utbredning åt detta håll.

Relationen mellan den idag existerande bebyggelsen och den historiska bytomten går att fastställa utifrån äldre kartmaterialet. Svårare är det att fastställa om den har samma läge som 1550 års by eller om det är så att man flyttat längs med denna centrala höjdrygg.

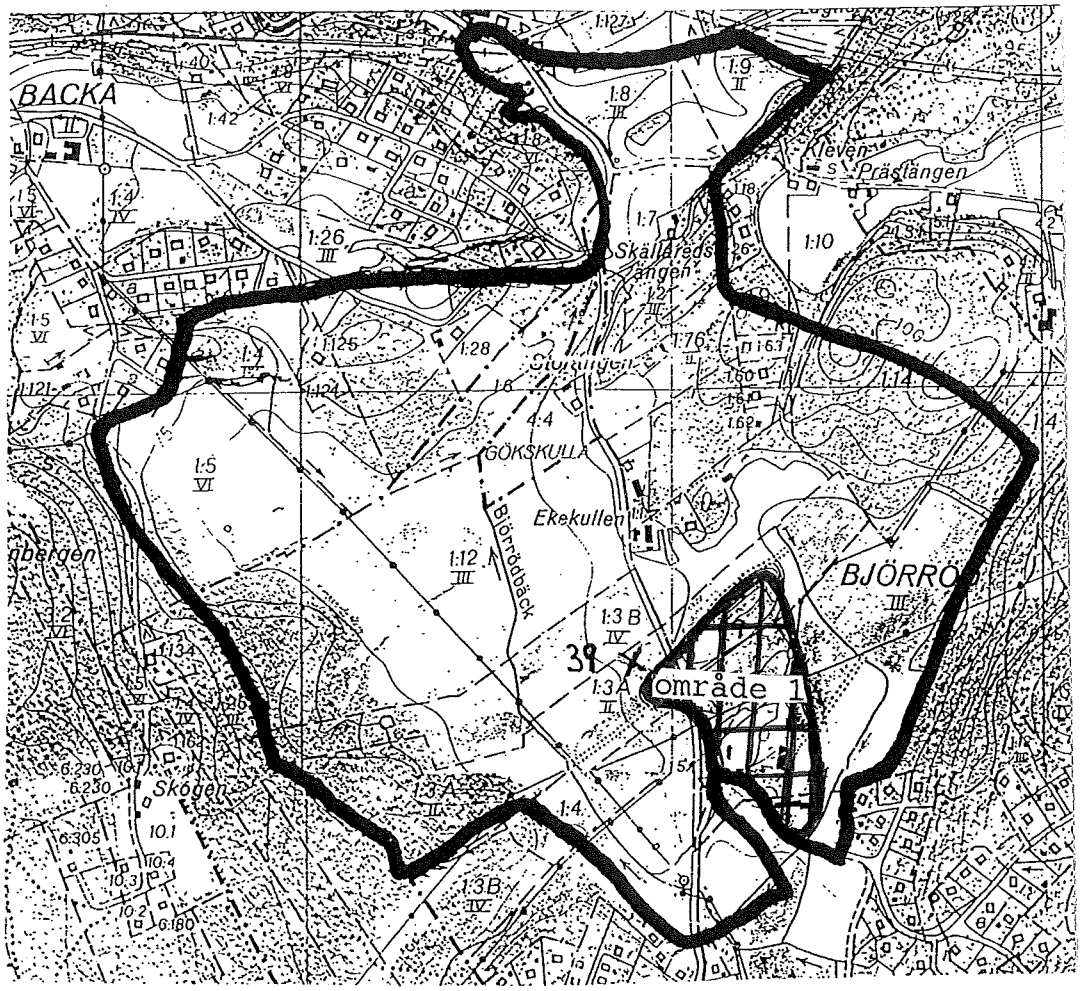

Fig 5. Förundersökningsområde 1 markerad på ek. karta 6197 och 7107 samt utredningsområdets gränser.

Skall marken exploateras inom markerat område skall en arkeologisk förundersökning utföras för att fastställa fornlämningens art och omfattning (Se fig 5).
Resultatet av förundersökningen ligger sedan som grund för länstyrelsens beslut om fornlämningens bevarande eller ej.

Från antikvarisk synpunkt vore det mycket positivt om gårdsmiljön kring 1:4 kunde bevaras för eftervärden. Om detta inte anses möjligt med tanke på den föreslagna exploateringen bör en flyttning av byggnaden utredas. Om bostadshuset avses att rivas bör rivningen föregås av en fotodokumenation och uppmätning.

ARKIV

Bohusläns museums arkiv

Lantmäterienhetens arkiv i Göteborg

Göteborgs arkeologiska museums arkiv

REFERENSLITTERATUR

Kulturminnesvårdsprogram Härryda kommun. Bohusläns Museum 1990 (remissupplaga).

Ortnamnen i Göteborg och Bohus län. Del I. Sävedals härad. Göteborg 1923.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Koordinater	X 6400 Y 1287.5
Ek. kartblad	6197, 7107
Uppdragsgivare	Härryda kommun
BM dnr	349/90 D
Fältarbetstid	3 ½ dgr
Tid för utredningen	9008-9009
Ansvarig för utredningen	Roger Nyqvist Lars Rydbom
Ansvarig institution	Bohusläns Museum

Förundersökningsområde 1

Provgrops- och fyndlista

Provgrop 2 Matjord 0.15 m. sand.
Fynd: 1 avslag, 1 splitter, 1 övr slagen flinta
UM 6657:1

provgrop 3
Matjord 0.15 m. sand.
Fynd: 1 avslag, 1 splitter
UM 6657:2

provgrop 4
Matjord 0.1 m. sandig grus
Fynd: 2 slagen flinta
UM 6657:3

Provgrop 5
Matjord 0.1 m. sand/berg
Fynd: brända ben 1.5 gr
rest av patron
UM 6657:4

Provgrop 6
Matjord 0.15 m. sandig mjäla
Fynd: slagg 2 gr, bränd lera 1 gr
UM 6657:5

Ytplock
Fynd i schaktmassorna vid södra fastigheten
1 kvartskärna
UM 6657:6

FIG 3

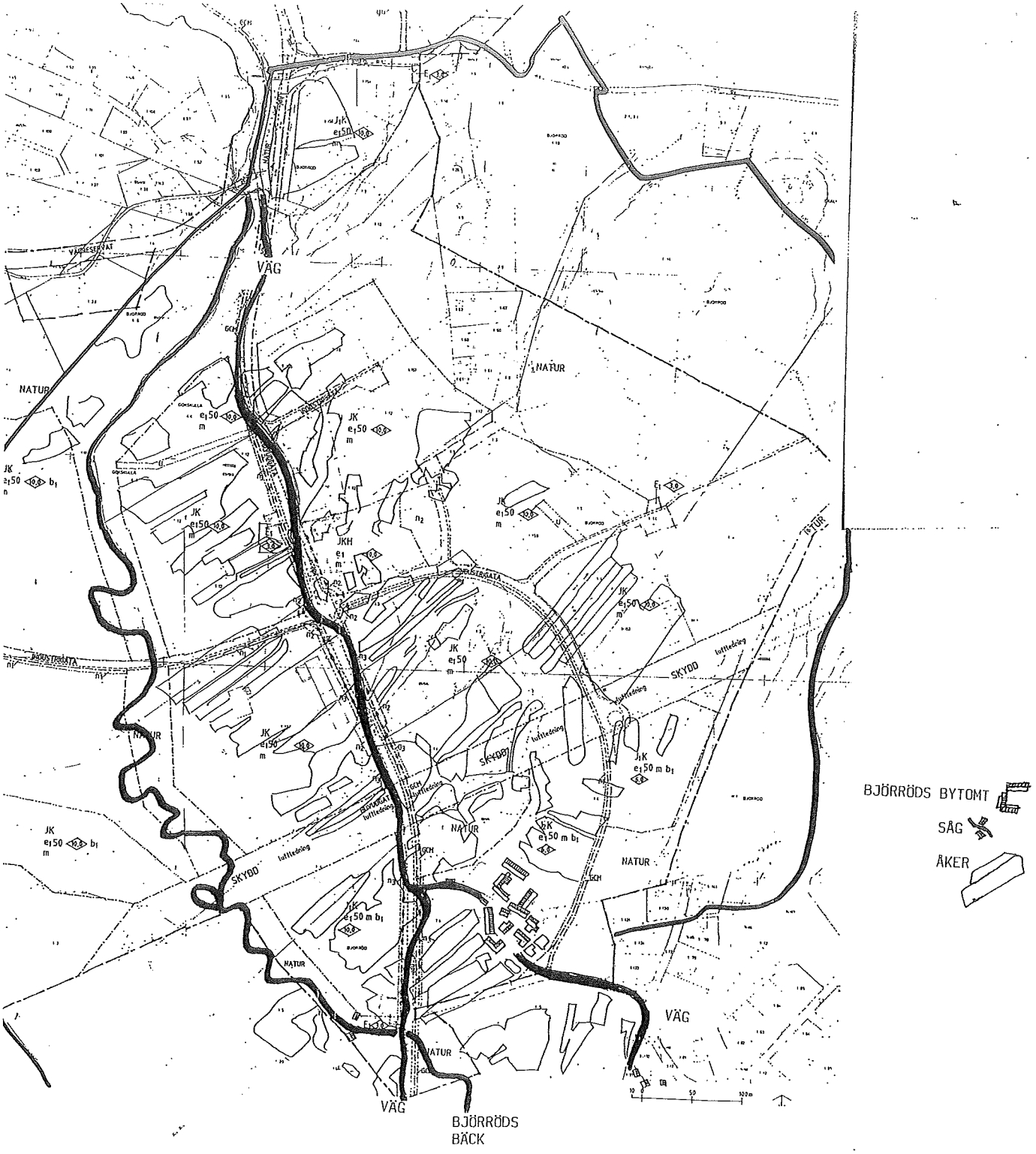
VÄG
NATUR
JK
JKH
SKYDD
luftledning
BJÖRRÖDSGATA
BJÖRRÖDS BÄCK
VÄG
BJÖRRÖDS BYTOMT
SÄG
ÄKER